

BORIÁN ELRÉD

A Zrínyi-kultusz hatása Petőfi Sándor írásaiban

A Petőfi-szakirodalomban alig-alig olvashatunk a Zrínyi család hőseinek recepciójáról.¹ Csak Kovács Sándor Iván tekinthető kivételnek, aki az *Egy gondolat bánt engemet...* című híres verssel kapcsolatban a Zrínyi-eposz valószínű hatására mutatott rá: „»Ágyban, párnák közt halni meg« – bántotta Petőfit az »egy gondolat«. Bántotta már a vitéz Farkasicsot Zrínyi eposzában (VII., 29): »S csak azon törődik, hogy ágyon halna meg.«”²

Kovács Sándor Iván az egyetemisták számára írt *Zrínyi Miklós* című összefoglaló esszéjében felhívta a figyelmet a Kazinczy Ferenc által kiadott *Áfium* (1817) és Petőfi egyik versének, a *Kemény szél fúj...* kapcsolatára.³

Kemény szél fúj, lángra kap a szikra,
Vigyázatok a házaikokra,
Hátha mire a nap lehanyatlik,
Tűzben állunk már tetőtől-talpig.

Édes hazám, régi magyar nemzet,
Alszik-e csak a vitézség benned,
Vagy apáink halálával elhalt?
Illik-e még oldaladra a kard?

Magyar nemzet, ha rád kerül a sor,
Léssz-e megint, ami voltál egykor?
Oly hatalmas harcos, ki szemével
Jobban ölt, mint más a fegyverével!

A világot védtük hajdanában
A tatár és a török világban;
Vajon most, ha eljön a nagy munka,
Meg bírjuk-e védni mi magunkat?

Oh magyarok istene, add jelit,
Ha a kenyértörés elközelít,
Hogy az égben uralkodol még te
A magad s néped dicsőségére!

A neves Zrínyi-kutató a Petőfi-versben az *Áfium* felkiáltásának hatását érzi: „íme kiáltok, íme üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!” A szerző jegyzetében rámutat a Petőfi-költemény 3. és 4. szakaszának forrására: a Zrínyi-eposzban a szigeti Zrínyi bán volt az, „ki szemével / Jobban ölt, mint más a fegyverével!” (...) „Előtte törökök futnak szerte széllal; / Az piacon megáll, és szörnyű szemével / Nézi, hogy hon vagyon pogány sok sereggel.” (XV., 55–56)

1848 augusztusában a Zrínyi által észlelt „emésztő tűz”-re való figyelemfelhívás lett jellemző Petőfi politikai költészetére, mert világosan látta az egykori Oszmán Birodalom, illetve a Horvátország diktátorává választott Jellasics és az őt támogató bécsi udvar célja közötti hasonlóságot.

A *magyar nemzet* (1845) a „szidva szerető” típusú költeményekhez hasonlít, Ady magyarság-költeményeinek egyik előzménye lehet. A *magyar nemzet* (1845) nem jelent meg a költő életében, a cenzor nemzetgyalázónak tartotta, ezért törölte.⁴

Petőfi a nemzethalál víziójával rémiszti, és egyben ellenállásra, ellentmondásra készíteti a magyart: „Más hazában híven őrzik / Mindazt, ami nemzeti; / Ősi kincsét a magyar nép / Megveti és elveti, / A magyar magyarnak lenni / Elfeled vagy szégyenel – / És az illy elkorcsult nemzet / Életet nem érdemel...”

Elsősorban Kölcsey Zrínyi-verseit sejtjük az 1845-ben keletkezett Petőfi-vers háttérben. De közvetlen Zrínyi-hatás is kimutatható a szókészletében. Az első sorai („Oh ne mondjátok nekem, hogy / Hajnallik hazánk felett!”) különleges „hajnallik” igéje felidézheti bennünk Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* írásának bevezetését: „De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelenségét hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokból?”⁵

A „sors”, amely szemfődelet szó a haza számára, szintén tipikus Zrínyi-téma az eposz reflexióiban. Az első versszakban a kegyetlenül önostorozó refrén előtti gondolat, amelyben nem meri kérni Istent a nemzet ’felgyógyítására’ a Zrínyi-kiáltvány (*Az török áfium ellen való orvosság*) „orvosság” szavára utalhat: „S kérni istent nem merem, hogy / Nemzetem gyógyítsa fel, / Mert e nemzet, elhiggyétek, / Életet nem érdemel.”

Véleményem szerint ez a vers Zrínyi gondolatainak költészetbe sűrítése. Zrínyi hosszan fejtegeti a történetiróktól átvett részek summáját, Petőfi pedig így kezdi a második strófát:

„Figyelemmel átforgattam / A történet lapjait, / S fontolóra vette lelkem, / Amit e hon végbevitt.” A befejező retorikus költői kérdés a jogos önérzetre hatva várja az életet igenlő választ: „Lesz-e még e nemzet olyan, / Hogy halált nem érdemel?”

Az 1846 márciusában írt azonos című versről (*A magyar nemzet*) azt tudjuk, hogy a cenzúrának leadott *Összes költemények* záró darabja volt, a megjelent kötetben azonban az *Egy gondolat bánt engem...* lett végül a záróvers.⁶ Az első szakaszában meglepetésként ér bennünket a teljes ellentmondás az egy évvel korábban írtakkal: „Ha a föld isten kalapja, / Hazánk a bokréta rajta!” Megtévesztő kezdés a cenzúra és az olvasó számára, mintha a költő a dicsőítő költeményekhez csatlakozna. De ez csak retorikai „simulatio”, megtévesztés, amelyre Zrínyi szerint a hadvezéreknek is szüksége van. Petőfi hamar leveti álarcát, jön a második tétel, amely teljesen ellentmond a bevezetésnek. A nemzet árva, a tehetségek „porban, sárban érnek véget”, vagy külföldre kivándorolnak. Kerényi Ferenc szerint az évváró versben Petőfi egyrészt Kőlcseyre és Vajda Péterre, másrészt Liszt Ferencre és Karl Beckre utalhatott.⁷ A harmadik rész az egy évvel korábbi vershez hasonlóan a nemzethalált vizionálja, és egy provokáló kérdéssel próbálja feléleszteni a nemzeti büszkeséget: „Mikor ébredsz önérzetre?”

A magyar nemzet 1846-os variációjára is a Kazinczy Ferenc által kiadott *Afium* motívumai hathattak: főként a külföldre való távozás gondolata és a nemzet ostromozása, hogy felébredjen álmából. Zrínyi *Afium*ának utolsó előtti bekezdésében látom leginkább a hasonló gondolatvezetést és retorikai megoldást: „Boldog Isten, hiszen milyen vilitas⁸ ez! s mi vagyunk a magyarok? mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat, ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük; ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem. Fussunk ki az országból, ha eztet resteljük. Ugy hallom Brasiliában elég pusztaság van; kérjünk spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá.”⁹

A nemzethez című Petőfi-költemény 1848 augusztusában keletkezett, vagyis *A kemény szél fúj...* után. Ez a verse sem jelent meg életében. Kerényi szerint „a belső ellenség elleni riadó-költemény”-ről van szó.¹⁰ „[Petőfi] Augusztus 27-én javaslatot tett Egressy Gábor kéziratának, »A rác lázadás és a magyar ügy« című röpiratának kinyomtatására, amelyben a táborból hazatérő színész adatokkal igyekezett alátámasztani azokat a pesti vélekedéseket, hogy a délvidéki hadszíntér sorozatos katonai kudarcai a régi tisztikar árulásának tudhatók be.”¹¹

A költeményt harangkondításra felszólító ismétlés fogja össze: „Konduljanak meg a vészharangok! / Nekem is egy kötelet kezembe!” Illetve: „Félre most, lant... futok a toronyba, / Megkondítom azt a vészharangot!” Ez a harangkondítás az *Afium* bevezetésében olvasható motívumra emlékeztet. A Zrínyi-kiáltvány exordiumában nagyon erős a retorikai felszólító jelleg, amellyel a bán az alcím szerint *Az töröknek magyarral való békessége ellen* akarja serkenteni a békességre hajló nemességet: „De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelenségét hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmatokból?” A barokk körmondat így visszhangzik Petőfi lantján:

Ébredj, ébredj, istenverte nemzet,
Aki ott az elsők közt lehetnél,
S kárhuzatos lomhaságod által
Mindig hátul és alant hevertél!”

Zrínyihez hasonlóan Petőfi is fegyveres összecsapásra buzdít, aki szerint a legfőbb ellenségek köztünk vannak, a cudar, az áruló testvérek, akik miatt Jellasics semmibe veszi a magyar kormány intézkedéseit, és sikeresen küzd ellene. A költő a 9. strófában tisztes halálra buzdít:

Haljunk meg, ha nem szabad már élnünk,
Haljunk meg oly szépen, oly vitézül,
Hogy azok is megsirassanak, kik
Eltörölnek a földnek színérül!

A felszólító módú anaforák („haljunk meg”) és a „vitézül” határozó a Zrínyi-eposz több szakaszát is evokálja, különösen a szigetvári Zrínyi bán utolsó szavait:

„Eddig éltünk, vitézek, tisztességéjért
Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért:
Ma meghalunk örömet, és jó hírünkért:
Vitézül meghalunk azért mindezekért.” (XV., 102)

Az is az intertextualitásra utal, hogy ezután nevezi példaképnek a szigetvári hőst, és az egyéni felelősséget hangsúlyozza:

„Legyen olyan minden ember, mintha
Zrínyi Miklós unokája volna,
Harcoljon úgy minden ember, mintha
Egyedül rá támaszkodnék honja!”

Valószínűleg mindkét Zrínyire gondol a költő. Ezt erősíti meg a „Zrínyi Miklós unokája” kifejezés, amelyből az sejthető, hogy a költő, hadvezér Zrínyi Miklós mint (déd)unoka mindeki példaképe. Sőt Petőfi is azonosul a Zrínyi-szereppel. A két Zrínyi Miklóst, akik a horvát

báni tisztséget töltötték be, Petőfi 1848-ban szembeállítja a király és a bécsi udvar, illetve a horvát nemesség által támogatott horvát bánnal: Jellasiccsal.

Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmet, hogy Petőfi utolsó versének (*Szörnyű idő...*) „szörnyű” jelzőjének a Zrínyi-eposz XV., vagyis az utolsó énekében találhatjuk meg forrását. A szigeti bán önfeláldozó kirohanásakor háromszor is megtalálhatjuk a „szörnyű” melléknevet (XV., 55–58).¹²

A Petőfi-költeményekkel kapcsolatban összegzésként megállapíthatjuk: Petőfi költőként újraélte és újraélesztette Zrínyi eszmeiségét, a *Zrínyiász*-ban és az *Afiumban* megjelenő génuszát.

•

Petőfi első politikai cikke 1848. augusztus 11-én jelent meg a *Március Tizenötödike* című újságban. Ebben a „Battyhány-minisztériumot” támadta tétlensége miatt: „Felszabadultunk a Metternich-kompanya alól, s kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan elmondhatni, hogy »eben gubát!«.”¹³ A cikkben a nemzetgyűlésben való végtelen csalódottságának adott hangot. Az említett versekhez hasonlóan megjelenik a méltó nemzethalál gondolata: „Tenni fogunk végre, de tenni és meghalni egyszerre (...) tettünk az emlékkő lesz sirhalmunk előtt. A világ nem tudja, hogy élünk, csak azt fogja tudni, hogy meghaltunk!”¹⁴

A második politikai cikkét tagadással zárja, tagadja, hogy a magyar nemzet gyáva lenne. A török félhold elleni mártírsággal érvel, és kicsiny tűznek nevezi magát. Ezekben a motívumokban Zrínyi eposzára és az *Afium* szókészletére, illetve céljára ismerhetünk rá: „ha te nem mártírkodtál volna, magyar nemzet, most a török félhold vetne kísértetes fényt az európai műveltség romjaira! És pedig amely nemzet nem gyáva, annak nem lehet elvesznie, amely nemzet küzdött az emberiségért, annak nem szabad elvesznie! Kicsiny tűz vagyok a haza éjében, de tűz vagyok; s csak egy szót olvashat a nemzet a sors könyvéből fényemnél, de ez az egy szó a remény!”¹⁵

Petőfi harmadik politikai irata az Egyenlőségi Társulat proklamációja 1848 szeptemberében, amely Petőfi kiáltványának nevezhető.¹⁶ Ezt az alcímet tudnám neki adni: „A Jellasiccsal és cinkosaival való békesség elleni érvelés”. Az első sorok emlékeztetnek *A nemzethez és a Kemény szél fúj...* indító metaforáira (félrevert harang, tűz) és visszautalnak a *Nemzeti dalra* is: „Talpra legények!” Petőfi érvelésében felsorolja a magyar mártírokat, köztük Zrínyi Pétert, aki szintén horvát bán volt, mint Jellasics, de Zrínyi Péter a vérpadon végezte többekkel együtt: „Aki azt akarta, hogy véres halállal vesszen el, nem kellett egyebet tennie, csak ezt a szót kimondania: szabadság. Így veszték el a vérpadon a legdicsőbb hazafiak: Zrínyi, Frangepán, Nádasdi, Martinovics és mások számtalanán.”¹⁷

Petőfi kijegyzetelt egy részletet Horváth Mihály 1843-ban megjelent összegző művéből, *A magyarok történetéből*, amely *Jegyzetek Zrínyi Péterről és Frangepán Ferencről* címmel található meg az összegyűjtött prózai írások között.¹⁸ A Petőfi-kiáltvány Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc sorsát a Buda ellen felvonuló, a horvát báni tisztségbe visszahelyezett Jellasiccsal akarata szembeállítani. Az 1848-as kiáltvány conclusiója az *Afiuméval* megegyezik:

„Föl hát, magyarok, föl fegyverre! teremjen talpon minden ember, kiben még egy cseppecske van abból a vérből, mely nekünk ezer esztendővel ezelőtt e szép hazát szerezte.

Nekünk nincs a világon testvér nemzetünk, melytől segítséget kérhetnénk, mely segítséget adna; egyedül állunk, mint a magányos fa a pusztában; nem támaszkodhatunk csak az istenre és magunkra, de e kettő elegendő lesz arra, hogy örök időkre megmentsük a magyar nemzet életét és becsületét.”

•

Petőfi a *Caraffa* című drámatörredékében az utolsó Zrínyi nemzedék hősnőjének, Zrínyi Ilona személyének, illetve a vele való kapcsolattartás vádjának fontos szerepet szánhatott. A *Caraffa*-törredék keletkezését a kutatók ma már 1848 szeptemberére teszik.¹⁹ „A helyszínt 1845 tavaszi felvidéki útja óta ismerte. Eperjesi élményei között, az *Úti jegyzetekben* említette: »Kora reggelként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúi ordították e mártírvárosra: rettegj!«”²⁰

Petőfi Beregszászról 1847. július 12-én írta a 13. levelét Kerényi Frigyeshez.²¹ A házasságra készülő költő elbeszélésében „cselt” alkalmaz: Júliához kezdi el írni a levelet, majd hirtelen feleszmél, és elmondja Kerényi barátjának, hogy lám annyira szerelmes, „mint aki a napba néz, aztán akárhová tekint, vagy ha behunyja is szemét, mindig a napot látja”.

A szerelem után a szabadság témája következik, illetve annak a hiánya. Munkács vára ugyanis „státusbörtönné alakult”. Akár verseiben, ebben a levelében is úgy ír a szabadság hiányáról, hogy felkeltse a szabadság vágyát az olvasóban:

„A mai utamban vagy nem figyeltem vagy csakugyan nem volt semmi említésre méltó, kivevén Munkácsot. Ungvárról korán reggel vagy tulajdonkép későn reggel indultam el, s délután értem Munkácsra. Míg kocsisom megkapatta lovait, én hirtelen megebédeltem, s siettem ki a státusbörtönné alakult várat megtekinteni, melly a várostól egy jó negyedóránnyira fekszik a róna közepén, egy magas kerek dombon. A domb oldalán szőlőt természetnek... nem szeretnék borából inni... azt gondolnám, hogy a rabok könnyét iszom. Fölmentem a várba, az udvarokat

s egy pár szobát bejártam, de a börtönöket nem mutatták meg, talán mert egyedül és egészen ismeretlen voltam, vagy senkit sem eresztenek a föld alá? nem tudom. Egy teremben többek között ott van Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona arcképe is. Más helyen órákig elnéztem volna e dicső képeket, de itt csak futólag szemléltem őket, mert siettem kifelé. Tudj' isten, e falak közt úgy összeszorult keblem, hogy alig bírtam lélekzetet venni. Érzéseimet leírtam egy versben. Azok kínos érzések voltak. Az egész idő alatt, míg itt voltam, fülemben valami szellem szomorú dolgokat suttogott. Szavait nem is értettem, oly halkán beszélt, csak suttogását hallám, és ennek oly bús hangja volt. Azt sem tudom, ki volt e suttogó szellem? az emlékezet-e vagy a sejtés?... 1800-ban és 1801-ben az itteni foglyok egyike volt Kazinczy Ferenc. Szegény Kazinczy! szegény haza!”

Petőfi a megelőző, 12. levelében Kazinczy Gábornál tett látogatásáról számolt be. Széphalomra mentek, ahol meglátogatták Kazinczy Ferenc egykori házát és a sírját, amelyek elhagyatottságát látva a költő majdnem megesküdött, hogy a hazáért egy lépést sem fog tenni, de „megfogott jó vagy rossz angyalom, és elvezetett onnan, minekelőtte kimondtam volna az esküt”. A 12. és a 13. levél azt a Kazinczy Ferencet helyezi központba, aki a legtöbbet tett a Zrínyi-kultusz megteremtéséért.

Élményei hatására írta a *Széphalmon* című költeményt, majd *A munkácsi várban* címűt. A *Széphalmon* jellemzője a már-már abszurdba hajló ironikus ellentétezés. Petőfi miután gúnyos hangsúlyokkal leírta a számára vérlázító látványt, az elhanyagolt sírt, váratlan fordulattal leendő gyermekének idehozatalára gondolt, csak azért, hogy az utolsó szónál megint megszólalhasson keserű iróniája:

„Hálás haza,
A szent halott nevében
Vedd forró köszönetemet!
Ha gyermekem lesz,
Ki arra készül,
Hogy néked éljen:
Ide fogom majd őt vezetni
E sírhalomhoz... buzditásul.”

A munkácsi várban című költemény narratívájának is az ironia és az ellentétezés a fő szervező ereje. A szabadság fogalma és Zrínyi Ilona hősi személye egy kérdő mondatban kerül egymás mellé. Az ellentét belső lelki síkra terelődik, mikor a lírai én mártírságra való készsége és a börtönélet nyomorúságától való félelme refrénként zárja mind az öt versszakot.

„Itt tűzé föl piros zászlaját a
Szabadságnak Zrínyi Ilona?
A szabadság hősinek tanyája
Íme, íme most rabok hona.
Semmi más, mint dönthetetlen kőfal,
Semmi más, mint láncsörömpölések –
Bátran tudnék a vérpadra lépni,
Oh, de ez a börtön... ettől félek.”

Jóslatnak is bevált ez a költemény: az 1848–49-es szabadságharcban az utolsó között adta meg magát a munkácsi várórség. A szabadságharc bukása után pedig sok magyar honvéd raboskodott a falai között.

•

Magyar szponzorok segítségével 2000 decemberében a munkácsi várat szakszerűen restaurálták. Petőfi még börtönként láthatta, a mai turisták Zrínyi Ilona- és Petőfi-émlékszobát találnak ott. 2015-ben pedig megnyílt Kazinczy Ferenc emlékszobája a börtönbeli cellája helyén. Elérkezett a hála ideje.

- 1 Kerényi Ferenc *Petőfi Sándor élete és költészete* című igényes monográfiájában bár találkozhatunk Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és Zrínyi Ilona nevével, a szerző semmi jelentőséget nem tulajdonít a Zrínyi-hatásnak. Az *Egy gondolat bánt engemet...* értelmezésénél csak egy rövid, eléggé semleges mondatot olvashatunk tőle.
- 2 Kovács Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 66., illetve 176.
- 3 „Petőfi mintha ebbe a tűzbe mártaná tollát 1848 februárjában: »Kemény szél fúj, lángra kap a szikra...«” Kovács Sándor Iván: *Zrínyi Miklós (1620–1644). Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. II. rész, Barokk és későbarokk rokokó*, szerk. Kovács Sándor Iván, Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 31. – Önállóan is megjelent a témánkat érintő fejezete: Kovács Sándor Iván, *Az „Áfium” és a Zrínyi-próza*. Irodalmi Magazin, II. évf. 2014/4. 67–68.
- 4 Kerényi, *I. m.*, 195.
- 5 *Zrínyi Miklós prózai művei*. Négyesy László hagyatékából Kovács Sándor Iván vezetésével az ELTE Zrínyi-szemináriuma rendezte sajtó alá, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985, 209. Zrínyi-Könyvtár I.
- 6 Kerényi, *I. m.*, 278.
- 7 Kerényi, *I. m.*, 274.
- 8 Vilitas = hitványság.
- 9 *Zrínyi Miklós prózai művei*. Négyesy László hagyatékából Kovács Sándor Iván vezetésével az ELTE Zrínyi-szemináriuma rendezte sajtó alá. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985, 228. Zrínyi-Könyvtár I.
- 10 Kerényi, *I. m.*, 409.
- 11 Kerényi, *I. m.*, 408–409.
- 12 Kovács Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*. Id. kiad., 214–215.
- 13 *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Martinkó András, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 363.
- 14 *Uo.*, 366.
- 15 *Uo.*, 374.
- 16 Népelem, 1848. szeptember 20.
- 17 *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Id. kiad., 375. Vö. Kerényi Ferenc: *I. m.*, 413.
- 18 *Uo.*, 429. Vö. Kerényi Ferenc: *I. m.*, 414.
- 19 Kerényi Ferenc: *I. m.*, 414–415.
- 20 *Uo.* 414. – *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. Úti jegyzetek*. Id. kiad. 238. Vö. Petőfi Sándor: *Útirajzok*. Utószót írta Steinert Ágota, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, 11. (Elsőként a szerkesztő az *Úti jegyzeteket* közli.)
- 21 *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Id. kiad. 303–304. Vö. Petőfi Sándor: *Útirajzok*. Utószót írta Steinert Ágota, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, 48.